

Tempuksen kuvaus Virittäjässä 1950–2020

ANNIINA LESKINEN, RONI LUMERTO JA AURORA SALMI

1 Johdanto

Tempus on kielen kategoriana varsin vakaa verrattuna sosiolingvistisiin kuvauksiin tai murteiden tutkimukseen. Aikamuotoja toki käytetään vaihtelevasti eri alueiden ja ryhmien välillä, mutta kielen sisällä ne ovat vakioita. Tätä taustaa vasten haluamme selvittää, tarjoavatko tempuksen kuvaukset Virittäjässä keinon havaita minkälaisia suuntauksia, teorioita ja vaikutteita suomen kielen tutkimuksessa on ollut ja vaikuttanut. Pyrimme hahmottelemaan tieteenalan historiasta aikajanan Virittäjän tempuksia käsittelevien artikkeleiden avulla.

Ajallisen rajauksen alkupääksi valikoitui 1950-luku, mihin oli kaksi perustetta. Ensimmäinen oli aineiston määrä. Tempuksesta ei Virittäjässä ollut kirjoituksia kuin sivumainintana ennen 1950-lukua. Toisena syynä oli diakronisuuden ylitsevuotava vallitsevuus ja toisen maailmansodan jälkeen alkanut kiihtyneen kehityksen ja muutoksen vaikutus. Ajallisen rajauksen loppupääksi oli luonnollista asettaa vuosi 2020, sillä hakutyökalujen tarkkuus ja kirjoitusten määrä lisääntyvät mitä lähemmäksi nykyisyyttä siirrytään: aineistomme tempusta eri näkökulmista sivuavien kirjoitusten määrä moninkertaistuu 1990-luvun jälkeen. Olisi myös ollut huonosti perusteltavissa rajata aineistoa loppupäästä – tempustutkimuksen kannalta lähimenneisyydessä ei ollut selkeää rajaa.

2 1950- ja 1960-luvut: diakronisuus murroksessa

Virittäjässä näkökulma tempuksiin ja tempuskuvauksiin oli vahvasti diakroninen 1950- ja 60-luvuilla. Näinä vuosikymmeninä artikkeleissa keskiössä oli tempusten synnyn ja syntyyn vaikuttaneiden tekijöiden tutkiminen. Lauri Hakulinen toteaa artikkelissaan ”Suomen kielen käännöslainoista” (1955), että tempuksiin ja niiden muodostumiseen on vaikuttanut vahvasti ruotsin kielen vaikutus. Paavo Ravila käsittelee osana artikkeliaan ”Nominaalilause ja finiittimuodot” (1960) imperfektin ja preesensin muodostumista deverbaalisista nomineista. Osmo Ikola taas tarkastelee artikkelissaan ”Perfektin ja pluskvamperfektin synnystä” (1960) sitä, millaisilla mekanismeilla ja missä järjestyksessä perfekti ja pluskvamperfekti ovat syntyneet suhteessa imperfektin ja preesensin syntyyn.

Etymologisten kysymysten lisäksi myös kieliopillisiin kuvantamismalleihin ja niiden kehittämiseen otettiin kantaa. Kielioppikysymyksiä käsittelee Ikola artikkelissaan ”Suomen kielioppien käsitys indikatiivin tempuksista ja niiden käytöstä” (1950), jossa hän vertailee suomen kielen eri kielioppien tempuskäsityksiä 1600-luvulta lähtien ja tarkastelee, miten kielioppien näkemykset tempuksista ovat monipuolistuneet vuosisatojen saatossa. Merkittävää Ikolon artikkelissa on kannanotto silloisen nykykieliopin näkemyksiin. Hän päättää artikkelinsa toteamalla, miten äännehistoriallinen näkökulma on toistaiseksi antanut yksipuolisen kuvan syntaksiin (ja siten myös tempuksiin) liittyvissä ongelmissa. Ikolasta tempusten peruspiirteitä on tutkittava lisää, ja kieliopin täsmällisen kuvauksen kannalta tärkeää olisi tarkastella siihen liittyviä ilmiöitä myös syntaktisesta näkökulmasta. (Mas. 45–46.) Tämä on kiinnostava kannanotto aikana, jolloin äännehistoriallista tutkimusta yhä arvostettiin yli muiden tutkimussuuntausten.

Ikolon näkemykset saivat kannatusta. Tämä käy ilmi muun muassa Ikolon kirjoituksesta ”Consecutio temporum ja suomen kieli” (1954) sekä Paavo Saukkosen kirja-arviosta ”Merkittävä lisä lauseopin tutkimukseen” (1961). Ikola käsittelee tempuksia referoinnin näkökulmasta edellä mainitussa kirjoituksessa sekä vuonna 1960 ilmestyneessä referointia laajemmin käsittelevässä teoksessaan *Das Referat in der finnischen Sprache*, jota Saukkosen arvio käsittelee. Ikolon kirjoituksen lopussa olevan lisäyksen mukaan Suomen kielilautakunta on hyväksynyt Ikolan esityksen, mistä voi päätellä hänen tempusnäkemysensä olleen tieteenalan piirissä hyväksytty (Ikola 1954: 96). Myös kirja-arvion sävystä voi päätellä, että hänen näkemysensä tempuksista saivat kannatusta (Saukkonen 1961: 414). Virittäjän kirja-arviosta ”Uusi suomen kielioppi” (Itkonen 1958) ilmenee, että Ikolon tempuskuvaukset olivat pohjana ainakin yhden kieliopin, Aarni Penttilän *Suomen kieliopin* (1957), tempuskuvauksille.

3 1960- ja 1970-luvut: generatiivinen kielioppi

1960-luvulla Virittäjässä mainitaan ensimmäistä kertaa Yhdysvalloista peräisin oleva generatiivinen kielioppi Paavo Ravilan (1963) artikkelissa ”Transformaatioteoria”, jossa hän kertoo uudesta teoriasta ja kuvailee, miten vähän siitä löytyy painetusta sanasta ”sellaista mitä voisi pitää täysin adekvaattina”. Toisen ja viimeisen kerran 1960-luvulla generatiivinen kielioppi mainitaan Auli Hakulisen (1965) kirja-arviossa ”Kielen olemuksen ja kielen opetuksen pohdintaa Englannissa”, joka käsittelee tempuskuvauksia ja tempuksia vain välillisesti paneutuen pääasiassa kieliopetukseen ja sen rinnalla käytettäviin teorioihin Englannissa.

Tempuksen ja tempuskuvausten suhteen 1970-luku on Virittäjässä hiljaista aikaa. Ainoastaan Kalevi Wiik (1976) kirjoittaa artikkelin ”Suomen tempusten syvä- ja etärakenteista”, joka on osa laajempaa generatiivista kielioppia hyödyntävää kokonaisuutta, jonka ”jatko-osat, modusten syvä- ja etärakenteet sekä tempusten ja modusten tulostusmuotojen johtaminen, ovat jo käsikirjoituksina valmiina”. Virittäjässä näitä jatko-osia ei kuitenkaan käsitelty ja tempuksen kuvaus jäi yhden artikkelin varaan.

4 1980-luku: kirjallisuutta

Virittäjässä julkaistiin 1980-luvulla kaksi tempuksiin kietoutuvaa kirja-arviota, joissa Jyrki Kalliokoski ja Matti Larjavaara arvioivat Bernard Comrien teokset *Tense* ja *Aspect*. Kalliokoski (1988) käsittelee ensin mainittua arvioissaan ”Ajan tasalla” ja Larjavaara (1988) jälkimmäistä arvioissaan ”Aspektologian aakkosia”. Muuten Virittäjässä ei 1980-luvulla paneuduttu tempukseen tai sen kuvaukseen, mutta 1990-luvulla artikkelien määrä ja myös tempuksen kuvaaminen kasvoi merkittävästi, mihin kannattaa kiinnittää huomiota lähdeluetteloa tarkastelemalla, josta eron huomaa selkeimmin – 1990-luvulla tempuskuvauksia julkaistiin määrällisesti yhtä paljon kuin edeltävänä kolmena vuosikymmenenä.

5 1990-luku: S2 ja lapsen kielen kehitys

1990-luvulla Virittäjän tempuskuvaukset keskittyivät artikkeleihin, joissa kieltä kuvataan kielenoppijan näkökulmasta. Jorma Toivainen nostaa tempukset esille lapsen kielen kehitykseen liittyvissä artikkelissaan ”Vieri- ja puhelinkerronnan erot erään viisivuotiaan kuvakirjakertomuksessa: demonstratiivit ja tempukset” (1992) sekä kirja-arviossa ”Tapaustutkimus lapsen yhdyslauseiden kehityksestä” (1993), joka on kommentti vuonna 1992 ilmestyneeseen Anneli Liekon väitöskirjaan *The development of complex sentences: a case study of Finnish*.

Kielen ohjatun oppimisen näkökulma ja tempukset esiintyvät artikkeleissa, joissa kuvataan koulumaailmaa etenkin ylioppilasaineiden kautta. Tämänkaltaisen pedagogisen näkökulman artikkeleita julkaistiin tasaisesti koko 90-luvun ajan, ja tempusten suhteen fokus oli preesensin ja imperfektin kuvauksessa. Toini Rahdun kirjoitus ”Ylioppilasaine ja paradigmatt” julkaistiin vuonna 1993, Mervi Murron ”Äidin kielen opetus – tietoa, taitoa, taju” vuonna 1995 ja Anneli Kauppisen ”Koulukielioppi – elämänhallintaa ja systeemin löytämisen iloa” vuonna 1997.

Uusi ilmiö 1990-luvun tempuskuvauksia sisältävissä artikkeleissa on ehdottomasti S2-näkökulmasta kirjoitetut artikkelit. Vuonna 1993 julkaistiin kaksi aihetta kommentoivaa kirjoitusta: Maija Grönholmin ”Tempusten ja modusten käyttö toisen kielen kirjoittamisessa” sekä Leena Silfverbergin ”Suomen äänne- ja muoto-opin opetuksesta vieraskielisille”, ja vuonna 1999 Pirkko Forsman Svensson arvioi otsikolla ”Lähtökohtana oppijan ilmaisutarpeet” edeltävänä vuonna ilmestyneen Marjukka Kenttälän oppikirjan *Kieli käyttöön: suomen kielen alkeisoppikirja*.

Vuosikymmenen lähtökohta tempuskuvauksen kannalta on selvästi kielen oppijan näkökulmassa. Muutamia hajanaisia kirjoituksia lukuun ottamatta tempuksia kuvataan yhteyksissä, jotka käsittelevät kielen oppimista kielenoppijan tai kielenopettajan näkökulmasta. Uusi näkökulma, S2-kielenoppijuus nousi tällä vuosikymmenellä keskustelunaiheeksi hyvin ymmärrettävistä syistä: 1990-luvulla maahanmuutto Suomeen alkoi selvästi lisääntyä Neuvostoliiton hajoamisen ja maailman humanitaaristen kriisien seurauksena ja S2-näkökulma syntyi tarpeeseen.

6 2000-luku: ISK ja Pallaskallio

2000-luvun puolella tempuskuvauksia sisältäviä aikuisen kielenoppijan näkökulman ja S2-lähtökohdan huomioivia artikkeleja julkaistiin vielä muutama. Vuonna 2002 Petteri Laihonen kirjoitti kirja-arvion ”Suomea sukulaisille” Maticsák Sándorin ja Anna Tarvaisen oppikirjasta *Finn nyelv*, joka on suomen oppikirja yliopisto-opiskelijoiden tarpeeseen. Vuonna 2014 S2-näkökulmaa laajennettiin koskemaan myös edistyneitä kielenoppijia, kun julkaistiin Ilmari Ivaskan artikkeli ”Edistyneen oppijansuomen avainrakenteita: korpusnäkökulma kahden kielimuodon tyypillisiin rakenteellisiin eroihin”. Tempusta lapsen kielen kehityksen kuvauksessa käsiteltiin 2000-luvun alussa vielä hieman Helka Riionheimon kaksiosaisessa analyysissä ”Taivutusta yli sanaluokkarajojen: itäsuomalaisen lapsen varhaisen taivutuskeinon lingvististä analyysia” (Riionheimo 2002a) ja ”Havaintoja itäsuomalaisen lapsen morfologisista poikkeamista: verbintaivutus” (Riionheimo 2002b).

Uuden trendin tempuskuvaukselle tarjosi 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä vuonna 2004 julkaistu *Iso suomen kielioppi* (ISK). ISK:n tempuskuvausta käsiteltiin julkaisua seuraavana vuonna jopa kolmessa kirja-arviossa Virittäjän ISK-teemanumerossa. Matti Miestamo kirjoitti arvion ”Iso suomen kielioppi typologin silmin” (Miestamo 2005), Helle Metslang ”Ison suomen kieliopin »Ilmiöt» virolaisesta näkökulmasta” (Metslang 2005) ja Katri Savolainen ”Äidinkielen pedagogiikan näkökulma Isoon suomen kielioppiin” (Savolainen 2005).

Tämän vuosituhatosen kantavimpana voimana tempuskuvauksen suhteen näyttäytyy kuitenkin Ritva Pallaskallio. Vuonna 2003 julkaistiin ensimmäinen Pallaskallion tempuskuvaukseen liittyvä artikkeli ”Uutisaika: finiittiverbin aikamuodoista katastrofiuutisissa 1892–1994”. Sama tempusteema jatkui vuonna 2013 lehtiartikkelissa ”Kertova tempus: finiittiverbin aikamuodon valinta suomenkielisissä katastrofiuutisteksteissä 1860–2004” ja vuonna 2016 artikkelissa ”Absoluuttisuudesta relatiivisuuteen: pluskvamperfektin diskursiiviset funktiot kertovissa teksteissä”.

7 Yhteenveto

Virittäjän tempuksia kuvaavat artikkelit heijastavat suomen kielen tutkimuksen vaihteita, suuntauksia ja teorioita. Tempuksen kautta tieteenalan historiassa tapahtuvat muutokset asettuvat aikajanaksi, jossa näkyy sekä poliittisen historian että fennistiikan sisäisiä ja keskinäisiä vaikutteita. Tarkastelujaksomme alkoi diakronisuudella, kulki generatiivisen kieliopin kautta maailmanpoliittisten muutosten motivoimaan S2-näkökulmaan, *Ison suomen kieliopin* julkaisemiseen ja lopulta palasi takaisin diakronisuuteen Pallaskallion uutistekstianalyysien myötä.

Lähteet

- FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1999: Lähtökohtana oppijan ilmaisutarpeet. – *Virittäjä*, 103 (3) s. 490–496.
- GRÖNHOLM, MAIJA 1993: Tempusten ja modusten käyttö toisen kielen kirjoittamisessa. – *Virittäjä* 97 (3) s. 410–420.
- HAKULINEN, AULI 1965: Kielen olemuksen ja kielen opetuksen pohdintaa Englannissa. – *Virittäjä* 69 (3) s. 334–337.
- HAKULINEN, LAURI 1955: Suomen kielen käännöslainoista. – *Virittäjä* 59 (4) s. 305–318.
- IKOLA, OSMO 1950: Suomen kielioppien käsitys indikatiivin tempuksista ja niiden käytöstä. – *Virittäjä* 54 (1) s. 35–46.
- 1954: Consecutio temporum ja suomen kieli. – *Virittäjä* 58 (1) s. 93–96.
- 1960: Perfektin ja pluskvamperfektin synnystä. – *Virittäjä* 64 (4) s. 364–368.
- ITKONEN, TERHO 1958: Uusi suomen kielioppi. – *Virittäjä* 62 (1) s. 75–108.
- IVASKA, ILMARI 2014: Edistyneen oppijansuomen avainrakenteita. Korpusnäkökulma kahden kielimuodon tyypillisiin rakenteellisiin eroihin. – *Virittäjä* 118 (2) s. 161–193.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1988: Ajan tasalla. – *Virittäjä* 92 (2) s. 305–308.
- KAUPPINEN, ANNELI 1997: Koulukielioppi. Elämänhallintaa ja systeemin löytämisen iloa. *Virittäjä* 101 (4) s. 575–579.
- LAIHONEN, PETTERI 2002: Suomea sukulaisille. – *Virittäjä* 106 (4) s. 633–635.
- LARJAVAARA, MATTI 1988: Aspektologian aakkosia. – *Virittäjä* 92 (3) s. 422–424.
- METSLANG, HELLE 2005: Ison suomen kieliopin ”Ilmiöt” virolaisesta näkökulmasta. – *Virittäjä* 109 (4) s. 577–582.
- MIESTAMO, MATTI 2005: Iso suomen kielioppi typologin silmin. – *Virittäjä* 109 (4) s. 570–576.
- MURTO, MERVI 1995: Äidinkielen opetus. Tietoa, taitoa, tajua. – *Virittäjä* 99 (2) s. 249–253.
- PALLASKALLIO, RITVA 2003: Uutisaika. Finiittiverbin aikamuodoista katastrofuuutisissa 1892–1994. – *Virittäjä* 107 (1) s. 27–45.
- 2014: Kertova tempus: finiittiverbin aikamuodon valinta suomenkielisissä katastrofuuutisteksteissä 1860–2004. Lektio. – *Virittäjä* 117 (4). <https://journal.fi/virtittaja/article/view/8831>.
- 2016: Absoluuttisuudesta relatiivisuuteen. Pluskvamperfektin diskursiiviset funktiot kerto-
vissa teksteissä. – *Virittäjä* 120 (1) s. 84–121.
- RAHTU, TOINI 1993: Ylioppilasaine ja paradigmatt. – *Virittäjä* 97 (4) s. 684–688.
- RAVILA, PAAVO 1960: Nominaalilause ja finiittimuodot. – *Virittäjä* 64 (4) s. 245–250.
- 1963: Transformaatioteoria. – *Virittäjä* 67 (1) s. 1–16.
- RIIONHEIMO, HELKA 2002a: Taivutusta yli sanaluokkarajojen: Itäsuomalaisen lapsen varhaisen taivutuskeinon lingvististä analyysia. – *Virittäjä* 106 (1) s. 58–84.
- 2002b: Havaintoja itäsuomalaisen lapsen morfologisista poikkeamista: verbintaivutus. – *Virittäjä* 106 (2) s. 259–270.
- SAUKKONEN, PAULI 1961: Merkittävä lisä lauseopin tutkimukseen. – *Virittäjä* 65 (4) s. 413–415.
- SAVOLAINEN, KATRI 2005: Äidinkielen pedagogiikan näkökulma Isoon suomen kielioppiin. – *Virittäjä* 109 (4) s. 594–599.
- SILFVERBERG, LEENA 1993: Suomen äänne- ja muoto-opin opetuksesta vieraskielisille. – *Virittäjä* 97 (3) s. 459–465.
- TOIVAINEN, JORMA 1992: Vier- ja puhelinkerronnan erot erään viisivuotiaan kuvakirja-kertomuksessa: demonstratiivit ja tempukset. – *Virittäjä* 96 (1) s. 60–71.

— 1993. Tapaustutkimus lapsen yhdyslauseiden kehityksestä. – *Virittäjä* 97 (4) s. 730–737.
WIIK, KALEVI 1976: Suomen tempusten syvä- ja etärakenteista. – *Virittäjä* 80 (2) s. 135–162.